

מסרים אקטואליים והשפעות ביוגרפיות בפרשנות חטא נדב ואביהוא בספרות חז"ל

ברכה אליצור

סיפור מותם הטרגי של נדב ואביהוא בשיאו של מעמד חנוכת המשכן, לעיני כל ישראל, עורר מטבע הדברים סקרנות רבה. מגוון רחב של דרשות ופרשנויות נוצר, בכל הדורות, בניסיון להתמודד עם שני היבטים מרכזיים של סיפור זה: ההיבט הרעיוני הדתי של הסיפור – פשר חטאם של נדב ואביהוא, שהביא עליהם עונש כבד כל כך, וההיבט האנושי של התמודדות הורי הנספים עם מותם הטרגי של שני בניהם ביום אחד לעיניהם.

משמעות הפסוקים העוסקים בתיאור חטאם של נדב ואביהוא עמומה ומותירה כמה אפשרויות הסבר.¹ הדרשנים ניצלו עמימות זו וייחסו לנדב ולאביהוא חטאים בהתאם למסרים שהתאימו להיאמר בדורם. הסיבה התאולוגית למותם של בנים הוסברה על ידי הדרשנים בהתאם להשקפת חייהם.

* המאמר מבוסס על דיסרטציה שהוגשה למחלקה לתלמוד של אוניברסיטת בר אילן בנושא 'על מגמות בדרשות אמוראי ארץ ישראל העוסקות באישי המקרא' בהנחייתו של פרופ' חננאל מאק.

1 השווה: 'ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתנתו ויתנו בהן אש וישימו עליה קטרת ויקרבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם' (ויקרא י, א); 'וינדבר ה' אל משה אחר מות שני בני אהרן בקרבנותם לפני ה' וימתו' (ויקרא טז, א); 'וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקרבתם אש זרה לפני ה' במדבר סיני ובנים לא היו להם ויכהו אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם' (במדבר ג, ד); 'וימת נדב ואביהוא בהקריבתם אש זרה לפני ה' (במדבר כו, סא) וכן: 'וימת נדב ואביהוא לפני אביהם ובנים לא היו להם ויכהו אלעזר ואיתמר' (דברי הימים א כד, ב).

על מגמה זו בדרשות חז"ל על אודות נדב ואביהוא עמד אביגדור שנאן. הוא חילק את הדרשות לשתי קבוצות והגדיר את תכליתן:

הקבוצה הראשונה, כך נראה, נולדה בעקבות קריאה מיוחדת במינה של הסיפור המקראי; השנייה – מחיפוש תשובות לשאלות החיים ובעיותיהם [...] [היא] נולדה מתוך האמונה כי 'כולא בה' וכל מה שמציגים לנו החיים, על גוניהם ובני גוניהם, כבר נרמז בתורת משה, ויש רק לדעת למצאו בה. קבוצה שנייה זו מוצאת פתרון טקסטואלי לבעיות של חיים ומציאות והיא מציגה השקפות משל חכמינו, הממוקמת במקרה שלנו במישור החינוכי: הדרך הנאותה שיבור לו אדם.²

דברי שנאן ישמשו בסיס לדרך ניתוח הדרשות המוצעת כאן, אולם בתשומת לב ממוקדת לרקע ההיסטורי להיווצרותן של הדרשות ולהבנת מגמתם של הדרשנים בהקשר המציאות שבתקופתם, כגון הצורך להתמודד עם שכבה חברתית של כוהנים, המתגדרת בייחוסה, המתגאה והמתנשאת על שאר ישראל.³

בסוגיה זו יש היבט מעניין וייחודי למדי, המצביע על מניע נוסף לעמדתו של הדרשן כלפי דמות מקראית: הביוגרפיה של הדרשן, מקום צמיחתו והרקע האישי והמשפחתי (כאן יש כמובן לתת את הדעת לבעיה המתודולוגית של אמינות הפרטים הביוגרפיים על אודות החכמים המצויים בספרות חז"ל).⁴

קובץ הדרשות (תנאיות ואמוראיות) על נדב ואביהוא מובא בכמה מקומות בספרות חז"ל. נציג אותן כפי שהן מובאות בפסיקתא דרב כהנא:⁵

-
- 2 'חטאיהם של נדב ואביהוא באגדת חז"ל', תרביץ מח (תשל"ט), עמ' 13.
 - 3 על המשך היבדלותם של הכוהנים בתקופת המשנה והתלמוד עיין: ר' קימלמן, 'האוליגרכיה הכוהנית ותלמידי החכמים בתקופת התלמוד', ציון מ"ח (תשמ"ג), עמ' 135-147.
 - 4 על הבעיות המתודולוגיות הכרוכות בייחוס דרשות לחכם כלשהו, ועל שאלת אמינות הפרטים המובאים באגדות הביוגרפיה על אודות החכמים עיין: ב' אליצור, 'על מגמות בדרשות אמוראי ארץ ישראל העוסקות באישי המקרא', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ו, עמ' 7-9; הנ"ל, ר' יוחנן – עמדתו כלפי אישי המקרא לאור תקופתו וקורות חייו, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ג, עמ' 138-139, שם מצויות הפניות למקורות הנוגעים לתחום זה.
 - 5 שנאן, בניגוד למרגליות, טוען כי מקור הפרשה הוא בפסיקתא, וממנה הועברה הפרשה אל ויקרא רבה וליתר המקבילות. סברתו מוכחת הן מן העובדה שבמדרש ויקרא רבה כבר מצויה

תני בשם ר' אליעזר לא מתו נדב ואביהוא אלא שהורו הלכה לפני משה רבינו [...] בארבע מקומות הוא מזכיר מיתתן של בני אהרן ומזכיר סורחנן.⁶ וכל כך למה, להודיעך שלא היה בידם אלא עון זה בלבד. א"ר לעזר המודעי צא וראה כמה היא קשה מיתתן של בני אהרן לפני הקב"ה שבכל מקום שהוא מזכיר מיתתן של בני אהרן ומזכיר סורחנן. וכל כך למה, כדי שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם שלא יהו הבריות אומרים מעשים מקולקלין היה להם בסתר שעל ידי כן מתו. בר קפרא בשם ר' ירמיה בר אלעזר א' בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן, על הקריבה, ועל ההקרבה, ועל אש זרה, ועל שלא נטלו עצה זה מזה. על הקריבה, שנכנסו לפני לפנים. ועל ההקרבה, שהקריבו קרבן מה שלא נצטוו. ועל אש זרה, אש מבית כירים הכניסו. ועל שלא נטלו עצה זה מזה, תני ר' חייא איש מחתתו, איש מחתיתו, איש מעצמו עשו ולא נטלו עצה זה מזה. ר' מני דשאב ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן ובכולהו כתי' בהן מיתה. על ידי שנכנסו שתי יין במקדש כתי' בהן מיתה, דכתי' יין ושכר אל תשת וג'. ועל ידי שנכנסו בלא רחוק ידים ורגלים, דכתי' ורחצו אהרן ובניו ממנו וג', וכת' בהם בבאם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו. ועל ידי שהיו מחוסרי בגדים וכת' בהם מיתה, דכתי' והיו על אהרן ועל בניו בבאם וג'. וכי מה היו חסירים, א"ר לוי מעיל היו חסרין, וכת' בו מיתה, דכתי' והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו וג'. ועל ידי שלא היו להם בנים וכת' בהם מיתה, דכתי' וימת נדב ואביהוא לפני י"י בהקריבם אש זרה לפני י"י וג'. אבא חנון או' על ידי שלא היו להם נשים, דתנינן תמן וכפר בעדו ובעד ביתו, היא אשתו. א"ר לוי שחציו היו, הרבה נשים היו יושבות עגומות ממתניות להם ומה היו אומ', אחי אבינו מלך, אחי אמינו נשיא, אבינו כהן גדול, אנו שני סגני כהונה, איזו אשה הוגנית לנו. ר' מנחמא בשם ר' יהוש' בר נחמיה למה כתי' בחוריו אכלה אש, בשביל ובתולותיו לא הוללו. ועוד מן הדא ואל משה אמר עלה אל י"י אתה ואהרן נדב ואביהוא וג', מלמד שהיה משה ואהרן מהלכין תחלה ונדב ואביהו הולכים אחריהן ואמרו עוד

פרשה אחרת לסדר אחרי מות וזו נוספה לפרשה הקיימת, והן מהכרת אופייה של פסיקתא המסודרת על פי סדר המועדים והשבתות המיוחדות, ונחיצותה של פרשה זו לסדר הקריאה של יום הכיפורים. הנ"ל, עמ' 204 הערה 20.

6 ואכן בפסוק מדברי הימים (לעיל, הערה 1) לא נזכר 'סורחנן'.

שני זקנים הללו מתו ואנו נוהגים בשררה על הציבור תחתיהן. ר' יודן בשם ר' איבו א' בפיהם אמרו זה לזה, ר' פינחס אמר בליבם הירהרו. א"ר ברכיה א' להם הקב"ה אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום, הרבה סייחים מתו ונעשו עורותיהם שטיחים על גבי אימותיהן [...] א"ר הושעיה וכי קולורין עלת עמהן לסיני דאת אומ' ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, אלא מלמד שזינו עיניהם כלפי שכניהם כאלו שהם מביט בחבירו מתוך מאכל ומשתה. [...] א"ר תנחומה מלמד שהגיסו את לבם ועמדו על רגליהם וזינו עיניהם מן השכינה. ר' יהוש' דסכנין בשם ר' לוי משה לא זן עיניו מן השכינה ונהנה מן השכינה. [...] נדב ואביהוא זינו עיניה' מן השכינה ולא נהנו מן השכינה. ועוד מן הדה וימת נדב ואביהוא לפני י"י, א"ר יוחנן וכי לפני י"י מתו, אלא מלמד שקשה לפני הקב"ה בשעה שבניהם של צדיקים מסתלקין בחיי אביהן. (פסיקתא דרב כהנא כו, ז – ט עמ' 382–400)⁷

הדרשה מייחסת כשנים עשר חטאים לנדב ואביהוא.⁸ את החטאים הללו ניתן לחלק לשתי קבוצות: קבוצה אחת של חטאים מרחיבה את הסיפור המקראי, ופסוקי המקרא משמשים לה אסמכתה ממשית (כגון הביטויים 'אש זרה', 'בקרבתי' וכיו"ב), הקבוצה האחרת מייחסת לבני אהרן חטאים שאינם נלמדים בבירור מפסוקי התורה, והם משקפים בעיקר את מגמת דורשיהם בהעברת מסרים חינוכיים ומוסריים לקהל שומעיהם.

ננסה להוכיח זאת בכמה דוגמאות על ידי בחינת הקשר בין זהות הדרשן לתוכן דרשתו:

1. ר' אליעזר בן הורקנוס 'שהורו הלכה בפני משה רבם'

לדרשת ר' אליעזר מקבילות רבות במדרשי ההלכה ובשני התלמודים, ועל כן אין סיבה לפקפק באמינות הייחוס. מן הפסוקים המתארים את חטא נדב ואביהוא לא

7 מקבילות: ויקרא רבה כ, י; תנחומא אחרי מות ז; במדבר רבה ב, כג.

8 דברים יפים כתב שד"ל בסוגיה דומה, שבה הדרשנים והפרשנים מייחסים חטאים שונים למשה במי מריבה, על מנת להצדיק את ענשו. 'משה רבינו חטא חטא אחד והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מליבו עוון חדש [...] אשר על כן נמנעתי מהעמק החקירה בדבר זה מיראה שמא יצא לי פירוש חדש ונמצאתי גם אני מוסיף עוון חדש על משה רבינו.' (פירוש שד"ל לתורה, פרשת חוקת)

ניתן להבין כי חטאו בהוראת הלכה, ואף הבסיס לדרך הלימוד המובא בכמה מן המקבילות אינו משכנע.⁹

ההיכרות עם דמותו של ר' אליעזר בן הורקנוס (התנא) ועם מאפייני התקופה שבה פעל מסייעת בהבנת בחירתו בתחום זה של חטא. ר' אליעזר בן הורקנוס הוא גדול תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, המכונה בפי רבו 'בור סיד שאינו מאבד אף טיפה'.

חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן **רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה** רבי יהושע אשרי יולדתו רבי יוסי חסיד רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא ורבי אלעזר בן ערך מעין המתגבר הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם (מ' אבות ב מ"ח)

ר' אליעזר היה שותף לייסוד בית הדין הגדול ביבנה לאחר חורבן הבית. בראשית ימיה של יבנה בהנהגת רבן יוחנן בן זכאי, וביתר עצמה בימי נשיאותו של רבן גמליאל חל ניסיון של חכמים להכריע במחלוקות הלכתיות ולא לאפשר פלורליזם הלכתי (בסגנון בית הלל ובית שמאי), שהיה נהוג בזמן הבית. תהליך זה לווה במאבקים גדולים בין החכמים על אופן קביעת ההלכה: האם הולכים על פי הרוב או שמא למסורת יש עדיפות על רוב; האם ניתן לחדש הלכות באמצעות "ג המידות או שמא למסורת יש בלעדיות על קביעת ההלכה.¹⁰ ר' אליעזר היה קנאי תקיף למסורת ואף סירב, על פי האגדה בסיפור תנורו של עכנאי, לקבל את עמדת הרוב. תוצאת אחת המחלוקות הגדולות של ר' אליעזר עם חכמים (תנורו של עכנאי) הביאה לנידויו עד יום מותו, שכן חכמים ראו בעמדתו העיקשת בניגוד לדעת הרוב סכנה לאחדות האומה. יש המפרשים את ההוכחות שהביא ר' אליעזר

9 הבסיס המקראי לפרשנות זו הוא הפסוק מראשית ספר ויקרא 'ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח' (ויקרא א, ז), המלמד על יזמתם להקריב אש מן ההדיוט מלבד האש שתרד מן השמים.

10 עיין: ג. אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, א, עמ' 193-197; ג. הלוי, דורות הראשונים, א, כרך ה, ברלין – וינה תרפ"ג, עמ' 302-318 ועוד.

לחיזוק עמדתו בוויכוח על תנורו של עכנאי: עץ החרוב, אמת המים וכותלי בית המקדש, כאלמנטים סמליים לעמדתו המקדשת את המסורת.¹¹

בתלמוד פזורים סיפורים נוספים המעידים על קנאות ר' אליעזר למסורת ועל התנגדותו הנחרצת לחידוש הלכה של תלמיד בפני רבו.

מעשה היה בתלמיד אחד שהורה הלכה לפני ר' ליעזר וא' לאימא שלום אשתו זה אינו מוציא שבתו עד שהוא מת, ולא הוציא שבתו עד שמת. אמרו לו תלמידיו ר' נביא אתה, א' להם לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך אני מקבל, **שכל המורה הלכה לפני רבו חייב מיתה**. תני ר' ליעזר אסור לתלמיד להורות לפני רבו עד שיהא לו רחוק שנים עשר מיל כמחנה ישר', הד"ה דכת' ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השיטים וגו' (פסיקתא דרב כהנא כו, ז)

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון בסוכתו של יוחנן ברבי אלעאי בקיסרי ואמרי לה בקיסריון, והגיע חמה לסוכה. אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט. הגיע חמה לחצי הסוכה, אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? – אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא יצאו ממנו נביאים, שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים על פי נביאים. הגיע חמה למרגלותיו של רבי אליעזר, נטל יוחנן סדין ופירש עליה. הפשיל רבי אליעזר טליתו לאחוריו ויצא. לא מפני שהפליגו בדברים, אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם (בבלי, סוכה כז ע"ב).

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון, ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה, שתים עשרה אמר להם שמעתי, שמונה עשר אמר להם, לא שמעתי. רבי יוסי בר' יהודה אומר: חילוף הדברים, שמונה עשר אמר להם שמעתי, שתים עשרה אמר להם לא שמעתי. – אמרו לו: כל דבריך אינן אלא מפי השמועה? – אמר להם: הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי. מימי לא קדמני אדם בבית המדרש. ולא ישנתי בבית

11 עץ החרוב מסמל בסיפורו של חוני המעגל את יתרונו של האיש הזקן המונע על ידי גלגלי המסורת 'כשם שנטעו אבותיי לי...'. על חוני המשיח עצמו במרכז; אמת המים מאופיינת בכך שהיא מוליכה מים ממקום למקום בדומה למסורת המעבירה את חידושי הדורות הקודמים מדור לדור; כותלי בית המדרש מסמלים תיחום וקיבעון.

המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם (בבלי, סוכה כח ע"א).

מן ההיכרות עם האידיאולוגיה שר' אליעזר החזיק בה ניתן להבין את דרשתו על סיבת מות בני אהרן. סיבת מותם של בני אהרן לא נכתבה בפירושו, אך חטא המצדיק עונש כבד כל כך הוא חטא הוראת הלכה בפני הרב. הרב בדברי ר' אליעזר הוא בעל המסורת, והוראת הלכה בפניו מבטאת העדפה של חידושי ההווה על פני מסורת העבר.

בדברי ר' אליעזר אין התייחסות מיוחדת לעובדת היותם של בני אהרן כוהנים, מה שמעיד אולי על העדרם של מרכיבים חברתיים בדברי המחאה של ר' אליעזר.¹²

2. ר' ישמעאל: 'שנכנסו שתויי יין במקדש'

ר' לוי מונה חטא זה לצד 'חטאי כהונה' אחרים שהוא מייחס לבני אהרן, אולם ר' ישמעאל (התנא) קדם לר' לוי בייחוס חטא זה לבני אהרן¹³ ונראה כי ר' לוי מביא את דרשת קודמיו, כדרכו בדרשות רבות.

אפשר לשער כי ייחוס חטא זה דווקא לבני אהרן הכוהנים על ידי ר' ישמעאל קשור לקורות חייו ולהיותו כוהן בעצמו. ר' ישמעאל, אשר הדרשה מיוחסת לו, הוא כנראה נכדו של ר' ישמעאל בן אלישע כוהן גדול, שהיה עלם צעיר בזמן החורבן, אולם זכר את אביו מכהן במקדש.¹⁴

מידע ביוגרפי על אודות ר' ישמעאל מוצג בברייתא המספרת על ביקור תנחומים שעשו גדולי הדור אצל ר' ישמעאל כדי לנחמו על מות בניו:

12 להרחבה נוספת על דמותו של ר' אליעזר עיין: י"ד גילת, משנתו של רבי אליעזר ומקומה בתולדות ההלכה, ת"א תשכ"ח.

13 ויקרא רבה יב. האסמכתה המקראית היא סמיכות הפרשיות של סיפור מות בני אהרן (ויקרא י, א-ז) והציווי על איסור כניסת כוהנים שתויי יין למקדש (ויקרא י, ח-יא).

14 עיין: מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, ת"א תשס"א, ערך ר' ישמעאל. כמובן שקשה לקבוע זהות זו באופן חד משמעי. הדברים נכתבים תוך הסתייגות הנובעת מהקושי של זיהוי חכמים על פי המסורות שבידינו.

תנו רבנן: כשמתו בניו של רבי ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו: רבי טרפון, ורבי יוסי הגלילי, ורבי אלעזר בן עזריה, ורבי עקיבא. אמר להם רבי טרפון: דעו שחכם גדול הוא, ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו. אמר רבי עקיבא: ואני אחרון. פתח רבי ישמעאל ואמר: רבו עונותיו, תכפוהו אבליו, הטריח רבותיו פעם ראשונה ושניה. נענה רבי טרפון ואמר: ואחייכם כל בית ישראל יבכו את השרפה, והלא דברים קל וחומר: ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת, דכתיב ויקרבו בני אהרן את הדם אליו – כך, בניו של רבי ישמעאל – על אחת כמה וכמה (בבלי, מועד קטן כח ע"ב).

ר' ישמעאל שכל את שני בניו, וסיבת מותם כנראה לא ברורה לר' ישמעאל, שכן מדברי המנחמים ניתן להבין שהיו אנשים גדולים בתורה. גם מות בני אהרן אינו מובן, שכן אין תיאור מפורט של חטא שחטאו. ר' ישמעאל מצמצם מאוד את החטא שגרם למותם של צאצאי אהרן הכהן הגדול, ואולי מנסה דרך פירוש חטאם להסביר כי גם בניו, צאצאי הכהן הגדול לא חטאו חטא ממשי, אולם 'בקרובי אקדש'.¹⁵ ר' ישמעאל מעניק חשיבות רבה לכהונה, הוא מרבה לעסוק בהלכות כוהנים, כפי שניתן להסיק מכמה מדרשותיו.¹⁶ ומכאן עמדתו כי זלזול בתפקיד הכהונה או כל זלזול בגדרים שקבעו חכמים, הם חטאים שעונשם מיתה.¹⁷ בני ישמעאל כמוהם כבני אהרן לא עמדו בתקנון המתחייב ממעמדם כצאצאי כוהנים גדולים. אמנם אין זה חטא חמור בקנה מידה כלל אנושי, אך מעמדם הרם של בני הכהונה מחייב התנהגות ללא רבב, ומשכשלו – התחייבו במיתה.

15 כדברי ר' ירמיה בן אלעזר: 'א"ר ירמיה בן אלעזר בד' מקומות מזכיר מיתתן של בני אהרן ובכולן מזכיר סורחנן כל כך למה להודיעך שלא היה בידם אלא עון זה בלבד א"ר אלעזר המודעי בא וראה כמה מיתתן של בני אהרן יקרה לפני הקב"ה שכל מקום שמזכיר מיתתן מזכיר סורחנם כל כך למה להודיעך שלא יהא פתחון פה לבאי עולם לומר מעשים מקולקלים היו בידם בסתר שעל ידי כן מתו' (ויקרא רבה כ).

16 כגון: ר' ישמעאל ור' עקיבא, ר' ישמעאל אומר אברהם כהן גדול היה' (בראשית רבה מו).

17 השווה קהלת רבה א: 'ר' אלעזר בן דמא בן אחותו של רבי ישמעאל שנשכו נחש ובא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו בשום פלוני ולא הניחו ר' ישמעאל, אמר אין אתה רשאי בן דמא, אמר לו הנח לי ואני אביא לך ראייה מן התורה שהוא מותר ולא הספיק להביא לו ראייה עד שמת ושמה ר' ישמעאל ואמר אשריך בן דמא שיצתה נשמתך בטהרה ולא פרצת גדרן של חכמים, שכל מי שפורץ גדרן של חכמים סוף שהפורעניות באות עליו שנאמר ופורץ גדר ישכנו נחש'.

ר' לוי בייחסו חטא זה לבני אהרן מביע, מחאה חברתית ולא מחאה דתית. ר' לוי מוחה על אורח חיי הכוהנים ועל הסתאבותם. כוהנים רבים בתקופת התלמוד ישבו בעיר ציפורי.¹⁸ ואחד ממאפייני בני האצולה בציפורי היה אורח חייהם הבלתי מוסרי,¹⁹ ונראה כי שתיית היין הייתה חלק מתרבותם, כפי שניתן ללמוד מדברי התוכחה והאיום שהשמיע ר' יוחנן כנגד מנהג זה:

אמר ר' יוחנן: כל השותה בארבעה מיני זמר – מביא חמש פורעניות לעולם, שנאמר: הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם, והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו, מה כתיב אחריו? לכן גלה עמי מבלי דעת – שגורמין גלות לעולם, וכבודו מתי רעב – שמביאין רעב לעולם, והמונו צחה צמא – שגורמין לתורה שתשתכח מלומדיה, וישח אדם וישפל איש – שגורמין שפלות לשונאו של הקב"ה, ואין איש אלא הקדוש ב"ה, שנאמר: ה' איש מלחמה, ועיני גבוהים תשפלנה – שגורמין שפלות של ישראל, ומה כתיב אחריו? לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק וירד הדרה והמונה ושאוה ועלז בה (בבלי, סוטה מח ע"א – ע"ב).²⁰

ר' לוי, כפי שנראה בהמשך, מוחה על ליקויי חברה המצויים בתקופתו, ומתוקף תפקידו זה הוא מוחה על הסתאבותם של מכובדי דורו.

3. ר' לוי: 'על ידי שלא היו להם בנים ועל ידי שלא היו להם נשים'

ר' לוי, המתאר את נדב ואביהו כרווקים וכערירים, מתבסס על הפסוק בדברי הימים המתאר אותם כמחוסרי בנים: 'וַיָּמָת נָדָב וְאַבְיָהוּא לְפָנָי אֲבִיהֶם וּבָנִים לֹא הָיוּ לָהֶם וַיִּכְהֲנוּ אֶלְעָזָר וְאַיְתָמָר' (דברי הימים א כד, ב), אף על פי שבתיאור המקראי אין כל אזכור להימנעותם מנשיאת נשים וסיבת ההימנעות. נראה כי דברי ר' לוי נאמרים כמחאה למציאות בימיו.

18 עיין בהוכחותיו של קימלמן (לעיל, הערה 3), עמ' 140-143.

19 עיין: א. ביכלר, מחקרים בתקופת התלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 54 ואילך.

20 וכן: "אמר ר' יוחנן לעולם לא תהי להוט אחר היין שכל פרשת היין כת' בה ווי י"ד פעמים הה"ד ויחל נח איש האדמה, ויטע כרם, [וישת מן היין, וישכר, ויתגל, וירא חם, ויגד לשני אחיו, ויקח שם ויפת, וישימו על שכם שניהם, וילכו אחורנית, ויכסו, ויקץ נח, וידע את אשר עשה לו, ויאמר ארוך כנען]" (בראשית רבה לו עמ' 339).

ר' לוי כדרשן בבית מדרשו של ר' יוחנן צריך היה להעסיק את הקהל בדרשותיו עד שנכנס ר' יוחנן לדרוש (עיין ירושלמי, סוכה ה: א נה ע"א). ר' יוחנן יעסוק בענייני ציבור, בבעיות השעה ובדרכי פתרון, בשאלות הרות גורל ובדרכי הפעולה שיש לנקוט במציאות שבהווה. ואילו ר' לוי ללא תואר מנהיגותי ואולי אף ללא סמכות פסיקה, אבל מומחה במקצוע הפרשנות, לקח על עצמו את תפקיד המוכיח בשער. הזיהוי של ר' לוי אינו פשוט משתי סיבות: האחת – הימצאותם של חכמים אחרים בשם ר' לוי בתוספת 'בר לחמא' או 'בר חמא' והאחרת – מנהגו של ר' לוי למסור את דרשות קודמיו. אולם דווקא במקרה שלנו המגמה הזוהה העולה מכמה דרשות יכולה אולי לעזור בהענקת אמינות לייחוס.

אחד החטאים שמייחס ר' לוי לבני אהרן הוא הימנעותם מקיום מצוות פרייה ורבייה. בדרשות אחרות שנאמרו בתקופת התלמוד עולה מגמה זוהה של ביקורת על אישי המקרא שנמנעו מקיום מצווה זו, ומנגד מתואר שכרם של מי שכן עסקו במצווה זו: נח מתואר כמי שניצל מעונש המבול בזכות כוונתו לפרות ולרבות בעולם (בראשית רבה ל, ב עמ' 271), יהושע מת ערירי על שום שביטל את ישראל לילה אחד מפרייה ורבייה לפני כיבוש העיר יריחו (בבלי, ערובין סג ע"א-ע"ב), מותו של יואב מתואר בכתוב בפועל 'מיתה', לעומת מותו של דוד המתואר כ'שכיבה', על שום שיואב לא הותיר בן אחריו (בבלי, בבא בתרא קטז ע"א), אברהם משמש כסמל וכדוגמא להתנהגות ראויה על שום שנשא עוד אישה בזקנותו והעמיד בנים (בראשית רבה סא, כה עמ' 660-661), פועה זוכה לדרשת שבח והלל על התוכחה הגלויה שהשמיעה בפני אביה, ראש הסנהדרין, לאחר שגירש את אשתו בעקבות גזרת פרעה (שמות רבה א, יג).

בנוסף לדרשות אלו יש גם מימרות מתקופת המשנה והתלמוד המעודדות ילודה ומגנות את מי שנמנע מקיום המצווה, כגון: ר' לעזר בן עזריה או' כל שאינו עוסק בפריה ורביה הרי זה שופך דמים ומבטל את הדמות' (ת' יבמות ח, ז עמ' 26), אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל שאינו מניח בן ליורשו – הקדוש ברוך הוא מלא עליו עברה' (בבלי, בבא בתרא קטז ע"א), רבי חייא בר תנחום ואמרי לה בשם ר' יוחנן לעולם אין מלך המשיח בא עד שיעמדו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות' (קהלת רבה א).

קשה להסביר את מקומן של מימרות ודרשות אלו במציאות שבה המצווה מקוימת כהלכתה, ויש לתת את הדעת לנסיבות שהובילו לצמיחתן של מימרות אלו ושל דרשות בעלות מגמה דומה.

משה עמית בספרו על תולדות הקיסרות הרומית מתאר את מצבה של החברה הרומית בתקופת הקיסר אוגוסטוס (27 לפסה"נ – 14 לסה"נ). אחת התופעות הבולטות בה הייתה מיעוט ילדים. אוגוסטוס ניסה לשקם את מצב החברה על ידי תחיקה שעסקה בענייני משפחה. אחד החוקים היה חובת הנישואים והולדת צאצאים. אנשים שלא צייתו לחוק זה היו מנועים מלהיכלל ברשימת היורשים הטבעיים של אבותיהם, והירושה הוחרמה לטובת המדינה. מספר המינימום של ילדים, שנקבע כמזכה את ההורים בירושה, היה שלושה ילדים. משפחות מרובות ילדים קיבלו זכויות מיוחדות, האבות זכו לעדיפות במינויים ובקבלת משרות.²¹ חוקי אוגוסטוס נשאו תקפים עד לתקופת הקיסר יוסטיניאנוס (המאה הששית לספירה) לפיכך לא חל שינוי משמעותי במצב המשפחתי במשך כל התקופה. ייתכן שתופעה דומה התרחשה במשך הזמן גם בחברה היהודית.

ג'רמי כהן במאמרו 'מצוות פרייה ורבייה ומקומה בפולמוס הדתי',²² מסביר את הרקע ההיסטורי להיווצרותן של המימרות בדור יבנה. הוא רואה אותן כחלק מן ההתמודדות של החכמים עם הדיכאון והקיצוניות הדתית שהתעוררו כתוצאה מחורבן הבית. אנשים איבדו את הרצון לחיות, הם נהגו במנהגי פרישות ומנעו מעצמם את הנאות החיים:

אמ' ר' ישמעאל מיום שחרב בית המקדש דין הוא שלא לאכל בשר ושלא לשתות יין אלא שאין בית דין גוזרין על הצבור דברים שאין יכולין לעמוד בהן הוא היה אומ' הואיל ועוקרין את התורה מבינותינו נגזר על העולם שהוא שמם שלא לישא אשה ושלא להוליד בנים ושלא להקים שבוע בן עד שלא שיכלה זרעו של אברהם מאליו אמרו לו מוטב להן לצבור שיהו שוגגין ואל יהו מזידין (תוספתא, סוטה טו, י-יא).

21 מ' עמית, תולדות הקיסרות הרומית, ירושלים תשס"ג (מהדורה מאוחרת), עמ' 170-173.
22 בתוך: י. ברטל וי. גפני (עורכים), ארוס ארוסין ואיסורים: מיניות ומשפחה בהיסטוריה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 83-96.

דוד דאובה, היסטוריון שחקר את החברה הרומית, מצביע על הידלדלות האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל בעקבות המרד הגדול, ועוד יותר בעקבות מרד בר כוכבא כגורם העיקרי להעמדת חובת ההולדה בחזית תביעותיהם של החכמים מן הציבור.²³

עדיאל שרמר אינו מסתפק בציון הגורמים הללו. לטענתו, לשונם החרפה של דברי חז"ל מעידה על פולמוס ומאבק דתי וחברתי שהתנהל סביב סוגיה זו. שרמר מפרש את הדברים הקיצוניים שהושמעו נגד הנמנע מפרייה ורבייה כמאבק במגמה שאפיינה קבוצה מסוימת בחברה היהודית, שהעדיפה חיי רווקות מתוך רצון להשקיע את חייה בלימוד תורה, מבלי לשקוע בעול הנדרש בחיי נישואים.²⁴ כעדות בן עזאי בהמשך הברייתא העוסקת במעמדו של הנמנע מקיום מצוות פרייה ורבייה אפשר להביא את דברי תוספתא: 'אמ' לו ר' לעזר בן עזריה בן עזיי נאין דברין כשהן יוצאין עושיהן יש נאה דורש ואין נאה מקיים נאה מקיים ואין נאה דורש בן עזיי נאה דורש ואין נאה מקיים אמ' לו מה אעשה חשקה נפשי בתורה יתקיים עולם באחרים' (תוספתא, יבמות ח, ז עמ' 26).

בדברים החרפים שמשמיעים התנאים נגד המונעים עצמם מפרייה ורבייה הם מוקיעים את התופעה ומעלים את ערך מוסד הנישואים וההולדה על ערך ההשתקעות הטוטאלית בלימוד תורה.

הוויכוח על סדר הקדימות בין לימוד תורה לנישואין עולה גם מדברי האמוראים: ר' חנינא מעודד נשיאת אישה קודם להשתקעות בלימוד תורה: "'יראת ה' טהורה עומדת לעד", אמר רבי חנינא: זה הלומד תורה בטהרה. מאי היא – נושא אשה ואחר כך לומד תורה' (בבלי, יומא עב ע"ב). ואילו ר' יוחנן מעלה את הקושי של אדם נשוי להתמסר ללימוד ולפיכך מאחר את זמן הנישואין האידיאלי (בבלי, קדושין כט ע"ב).

נראה כי בתקופת התלמוד חברו לנסיבות התרבותיות, החברתיות והדתיות, שהיו נכונות לתקופת התנאים, גורמים נוספים שהגבירו את צמצום הילודה ובעקבותיה

23 D. Daube, *The Duty of Procreation*, Edinburgh 1977, p. 37.

24 ע' שרמר, זכר ונקבה בראם, הנישואים בשלהי ימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשס"ד, עמ' 53-54. ועייין שם בהסברים של חוקרים נוספים המנסים להסביר את הרקע להדגשת חשיבות מצוות פרייה ורבייה.

את הצורך לדרוש בשבח הילודה: המצב הכלכלי וקושי הפרנסה של בעלי משפחות מרובות ילדים, והפולמוס עם תאוריות נוצריות שראו ברווקות ובפרישות דרך להשגת דרגות קדושה גבוהות יותר.²⁵

אם כן, ר' לוי בייחסו לבני אהרן חטא של הימנעות מפרייה ורבייה, מוחה על תופעה נפוצה בדורו ומזהיר מפני ההשלכות הקשות, העלולות להיגרם למי שאינו דואג להמשכיות זרעו.

4. ר' לוי: 'שחצים היו, הרבה נשים היו יושבות עגומות ממתניות להן. מה היו אומרין, אחי אבינו מלך, אחי אמינו נשיא, אבינו כהן גדול, אנו שני סיגני כהונה, אי זו אשה הוגנת לנו'

ר' לוי מעלה על נס את מידת הענווה בדרשות ובמימרות רבות, כגון 'תלמיד חכם צריך להיות צנוע ככלה הזו, ומפורסם במעשיו הטובים ככלה הזו שהיא מפורסמת' (תנחומא [ב] כי תשא יא); 'מפני מה אין כהן גדול משמש בבגדי זהב? [...] ר' לוי אמ' מפני גאוה, על שום אל תתהדר לפני מלך' (ויקרא רבה כא, י עמ' תצ). הוא מגנה את רדיפת הכבוד וההתגדרות בייחוס: 'מה לך איפוא כי עלית כלך לגגות, ולא יגרא סלקין לון, א"ר לוי אלו גסי הרוח' (איכה רבה פתיחתא כד).

ר' לוי משבח מנהיגים שלא בחלו בשום תפקיד ציבורי ולא ראו במילויים פחיתת כבוד: הוא מתאר את מעלתו של דוד המלך שלכלך את ידיו בדם ובשפיר כדי לטהר אישה לבעלה (בבלי, ברכות ד ע"א), הוא מוסר את דרשת ר' חמא בר חנינא, המלמדת כי חלק מתקנון העבודה של נבחר הציבור (ובהם אהרן הכהן) הוא התעסקות בעבודות הבזויות יותר של טיהור נגעים וכדומה (ויקרא רבה טו, ח עמ' שלז). יהודה נזכר כמי שזכה להקריב ראשון בקרבנות הנשיאים לא מכוח מעמדו וייחוסו אלא כשכר על נכונותו להשפיל את כבודו בדברו עם יוסף במצרים, ולעומתו יוסף נענש על שהנהיג שררה על אחיו (במדבר רבה יג, ג). ר' לוי מתאר את שבחו של משה שנשא בנטל המסע בתקופת הנדודים במדבר (מדרש שמואל יד), ומבקר את משה ושמואל על שנתגאו (קהלת רבה ח, א; תנחומא [ב] מקץ ו)²⁶

25 על הקשר בין הוקעת הרווקות ועידוד הילודה בדרשות חז"ל לתורות הנוצריות בנות זמנן עיין: Biale, *Eros and the Jews: From Biblical Israel to Contemporary America*, New York 1992; ד. בוירין, הבשר שברוח: שיח המיניות בתלמוד, תל אביב תשנ"ט.

26 ועיין עוד: במדבר רבה יח, טז; פסיקתא דרב כהנא יד, ג; שמות רבה א, ו.

ר' לוי כדרשן בבית מדרשו של ר' יוחנן 'מלכלך את ידיו בדם ובשפיר ובראיית נגעים'. הוא מוחה על תפקודם של מנהיגי הציבור והחכמים, על התגדרותם בייחוסם על גאווה ועל הזנחת התחום שבין אדם לחברו.

בדרשת ר' לוי על סיבת מותם של בני אהרן הוא מוחה נגד התגדרותם של מנהיגים או של בעלי ייחוס במעמדם: מות בני אהרן הוא עונש על סירובם לשאת נשים שלא ממשפחה מכובדת: 'ר' לוי אמר שחצים היו, הרבה נשים היו יושבות עגומות ממתנות להן. מה היו אומרין, אחי אבינו מלך, אחי אמינו נשיא, אבינו כהן גדול, אנו שני סיגני כהונה, אי זו אשה הוגנת לנו' (ויקרא רבה כ, י עמ' תס"ו).

בני שבטם של בני אהרן מוזהרים לבל יאמצו את תכונת הגאווה של אחיהם, פן ייענשו כמותם:

אמר ר' לוי מה עסקו של אהרן נזכר כאן אלא שהוא נותן רמז לבני קהת ואומר להם תנו דעתכם שלא לנהוג בקלות ראש ולהכנס אצל הארון אם נהגתם בו בקלות ראש למדו מבני אהרן אמר בני אהרן בשביל שנכנסו שלא ברשות מה כתיב בהן ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם אף אתם תנו דעתכם שלא יגיע לכם כשם שהגיע לבני אהרן לפיכך הוא כתב וידבר ה' אל משה ואל אהרן (במדבר רבה ה).²⁷

נראה כי דברי ר' לוי נאמרים כמחאה למציאות בימיו. היחסנות הכוהנית, שביקר ר' יוחנן באמרו 'כוהנים נהגו סלסול בעצמן', מתוארת בעצמה חזקה הרבה יותר בדרשת ר' לוי, שכן אין מדובר רק בפסילת נשים ממשפחות בזויות אלא בפסילת כל הנשים שאינן משתייכות למעמד הכוהנים.

ר' יהודה בר סימון מתאר בציניות את יתרונו המפוקפק של הייחוס על מעשי האדם בתיאור גורלם הטרגי של נדב ואביהוא, בעלי הייחוס, לעומת הצלתם הנסית של חנניה, מישאל ועזריה בעלי השם:

טוב שם משמן טוב, שמן טוב יורד ושם טוב עולה, שמן טוב לשעתו ושם טוב לעולם, שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה... אמר ר' יהודה בר'

27 לפנינו עיבוד מאוחר של עורך במדבר רבה לדרשת ר' לוי.

סימון מצינו בעלי שמן טוב נכנסו למקום חיים ויצאו הם שרופין, ובעלי שם טוב נכנסו למקום מתים ויצאו חיים, נדב ואביהוא נכנסו למקום חיים ומתו, חנניה מישאל ועזריה נכנסו לאתון נורא ויצאו חיים, לכך נאמר טוב שם משמן טוב וגו' (קהלת רבה ז, א).

5. ר' יוחנן: 'מלמד שקשה לפני הקב"ה בשעה שבניהם של צדיקים מסתלקין בחיי אביהן'

ר' יוחנן בדרשתו על מות בני אהרן נוקט דרך הדיוק בפסוקים, אך לעומת הדרשות האחרות, המתמודדות עם שאלת חטא נדב ואביהוא, ר' יוחנן משנה בדרשתו את מוקד הפסוק מנדב ואביהוא אל הקב"ה: 'וְתִצָּא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וְתֹאכַל אוֹתָם וְיָמְתוּ לִפְנֵי ה' (ויקרא י ב). המילים 'לפני ה' מתארות את השתתפותו של הקב"ה בצערו של אהרן, שבניו מתו בחייו. ר' יוחנן הוא בין היחידים מקרב הדרשנים המתייחס לסיפור מותם של בני אהרן שלא מנקודת המבט של הנפטרים אלא מנקודת מבטו של ההורה השכול.²⁸ ננסה להבין מה הביא את ר' יוחנן לדרשה מיוחדת זו. ר' יוחנן על פי המסופר בבבלי, ברכות ה ע"ב, מבקר את ר' אלעזר בשעת חוליו ומנסה להבין את סיבת הדכדוך השורה על תלמידו:

אמר ליה: אמאי קא בכית? אי משום תורה דלא אפשת - שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים!
ואי משום מזוני - לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות!
ואי משום בני - דין גרמא דעשיראה ביר.

ר' יוחנן מנחם את ר' אלעזר על היותו ערירי בהראותו את עצם בנו העשירי 'דין גרמא דעשיראה ביר'.²⁹

28 דרשה נוספת הנאמרת מנקודת מבטם של ההורים השכולים היא זו המתארת את האירוניה שבחיי אלישבע אשת אהרן: 'אמר ר' פינחס מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב, שראתה ארבע שמחות ביום אחד, ראתה יבמה מלך, ובעלה כהן גדול, ואחיה נשיא, ושני בניה סגני כהונה, כיון שנכנסו להקריב קרבן יצאו שרופים, ונהפכה שמחתה לאבל' (תנחומא [ב] אחרי מות ב) הדרשה היא במקורה תנאית, אולם לא צוין מיהו בעל הדרשה.

29 דיון על אמינות הסיפור והוכחת אמינותו עיין: ב' אליצור, ר' יוחנן (לעיל, הערה 4), עמ' 149-146.

דרשתו המיוחדת של ר' יוחנן על מות בני אהרן מלמדת עד כמה חייו הפרטיים של האדם משפיע על אופן ניתוח המציאות המתוארת בפסוקים ועל מידת הזדהותו עמה. סיפור מות בני אהרן מטריד את ר' יוחנן, אך בניגוד ליתר הדרשנים הוא אינו נובר במעשי בני אהרן במטרה לגלות את חטאם. ר' יוחנן על פי המסופר בבבלי חווה מות בנים רבים, וסביר להניח שלא מצא הסבר שיניח את דעתו לסיבת מותם. נראה גם שלא ניסה לייחס להם חטא כלשהו כדי לתת הסבר למותם. לעומת זאת תופעת מות בנים בחיי אבותיהם מטרידה אותו מאוד. ר' יוחנן אינו מרגיש כנראה הזדהות עם תגובת אהרן 'וידם' (ויקרא י, ג) – תגובה המסמלת כניעה וקבלת הדין; הוא סובר שמות בנים אינו ייסורים של אהבה ומחפש דרך להביע את מצוקתו ואלו התמידי של האב השכול.

ר' יוחנן דורש שתי מילים בפסוק המתאר את מות בני אהרן: המילים 'לפני ה', מתארות לכאורה את עצמת העונש שבמות בני אהרן, שהתרחש בתוך בית ה' בעת עבודת ה' בפני הציבור. אולם מילים אלו מיותרות [לכאורה], שכן בראשית הפסוק נאמר כבר שהאש יצאה מלפני ה'. לפיכך דורש ר' יוחנן את שתי המילים כנושאות מסר נוסף: המילים 'לפני ה' מפרשות לא את עצמת העונש אלא את עצמת הכאב של נותן העונש. מות בנים בחיי אביהם הצדיק הוא מציאות לא טבעית, וכשהיא נעשית על ידי הקב"ה היא כרוכה בכאב רב.³⁰

לסיכום:

במאמר זה נעשה ניסיון לבחון את פרשנויות חז"ל השונות לחטא בני אהרן, על פי מציאות התקופה שבה חיו הדרשנים ועל פי הרקע הביוגרפי של בעלי הדרשה. ההנחה הייתה כי החכמים בבואם לדרוש סיפורי מקרא בפני הציבור מבליעים בתוכם מסרים חינוכיים המופנים לציבור, ומנסים באמצעות הדרשות להצביע על ליקויי החברה ולהציע פתרונות לתיקונם.

החכמים יוצאים מנקודת הנחה שהסיפור המקראי ידוע לציבור. הנדבך הנוסף של הדרשות אינו שכתוב של הסיפור המקראי. הדרשות 'משתמשות' בסיפור המקראי כנקודת מוצא מוכרת להעברת מסרים חוץ-מקראיים אקטואליים הנוגעים לחיי

30 על משמעות הייסורים בעיני ר' יוחנן ועל הבעייתיות של החומר ההיסטורי-אגדי עיין: חננאל מאק, אלא משל היה: איוב בספרות הבית השני ובעיני חז"ל, רמת גן תשס"ה, עמ' 181-184.

החברה: אורח החיים הרצוי של המנהיגים, התנהגות נאותה של כלל הציבור, ההשלכות של התגדרות מעמדית ועוד.

סממן נוסף של הדרשות המפרשות את חטא נדב ואביהוא שנדון במאמר הוא השפעת קורות חייו האישיים של הדרשן על נקודת המבט שלו בפרשנות סיפורי המקרא. דרך הניתוח של הסיפור המקראי ואופן הערכת הדמויות הפועלות מושפעים מחוויותיו האישיות של הדרשן, והוא משתף את כלל הציבור בתחושותיו הרגשיות, בהתמודדות עם גורלו האישי.

האינטרפרטציה של חטא נדב ואביהוא בדרשות חז"ל (ואולי אף בפרשנות קדומה ומאוחרת יותר) משמשת כראי היסטורי למאפייני הדור, לנורמות החברה המקובלות, לאורח חיי המנהיגים, ליחסי הגומלין בין המעמדות, ומלבד זאת היא חושפת לעתים תמונות אישיות מחיי המשפחה של הדרשנים.